

BIOGRAFIE
van de
Zuiderzee

850 JAAR GESCHIEDENIS
IN 25 VERHALEN

ARIE KOK

Arie Kok

Biografie van de Zuiderzee

850 jaar geschiedenis in 25 verhalen

Uitgeverij Omniboek

Inhoudsopgave

1	'Voor je het wist stond het water tot aan de deurkruk'	11
	<i>Leven in dialoog met het water, een inleiding</i>	
2	De grote storm van Allerheiligen	19
	<i>Over het ontstaan van de Zuiderzee</i>	
	Ontstaan waterschappen	21
	De West-Friese Omringdijk	23
3	De gloriedagen van Kampen	27
	<i>Over de kogge, de Hanze en de Ommelandvaart</i>	
	Een los netwerk van steden	29
	Een lucratief eiland	32
	Het lot van Harderwijk	34
4	Nagele, een duistere plek in zee	37
	<i>Een legende</i>	
	Nagele gevonden	39
5	Herman II, heer van een rovershol	41
	<i>De heren van Kuinre en de slag tussen de Friezen en de Hollanders bij Schoterzijl in 1396</i>	

De slag bij Warns, 1345	44
In zee verdwenen kastelen en kloosters	47
6 Grutte Pier, piraat en vrijheidsstrijder	51
<i>De man, de mythe en de strijd voor Friese onafhankelijkheid</i>	
Kasteel Radboud	54
7 Frouke van Stavoren	59
<i>Geluk vinden in de stilte, een sage</i>	
8 Eén nederlaag te veel	67
<i>De slag op de Zuiderzee van 1573, de Watergeuzen verslaan</i>	
<i>de Spaanse vloot op het Hoornse Hop</i>	
De Zuiderzee als Habsburgse binnenzee	69
De moedernegotie, basis voor de Gouden Eeuw	73
9 Hardnekkige roomsen en woedende barbaren	77
<i>Een late reformatie op Urk en een mislukte poging op Schokland</i>	
Urk, Amsterdam en de provincies	81
10 ‘Een man die wijs, rechtvaardig en humaan de zaken heeft aangepakt’	87
<i>Arent van Curler en andere Nijkerkers drukken een stempel</i>	
<i>op de kolonie Nieuw-Nederland</i>	
Gouden tabakstijd in Nijkerk	90
Kiliaen van Rensselaer en de WIC	93
11 Onverbiddelijk naar de diepte	95
<i>Een Zwols beurtschip gevonden in Lelystad</i>	
Ooggetuige: Beijer Veldman (1895) uit Amsterdam,	
jaren twintig	96
Storm op het verkeersplein	99

12 Ontkomen aan de gevaren waarin we zo schandelijk waren gebracht	105
<i>Jan Ysack van der Werfs verslag van een barre tocht over het ijs naar Stavoren</i>	
De kleine ijstijd	107
13 Mannelijke vrouwen, die veel bewind hebben	113
<i>De VOC en de vrouwen van Enkhuizen</i>	
Brief van Brechtje Claes	114
De VOC rond de Zuiderzee	117
Willem Ijsbrantsz Bontekoe	119
14 ‘Op deze hoop van veen en wier moet ik mensen geboren laten worden’	123
<i>Geertruij Ulrich, vroedvrouw van Schokland</i>	
Zonde der ontuchtigheid	129
15 Drieëndertig uur in een wilgenboom	133
<i>De stormvloed van 1825</i>	
De vergeten watersnood	135
De palen van Schokland	139
16 ‘Het zijn geesten uit een andere wereld, een wereld die is voortgegaan zonder hen’	141
<i>Drie Durgerdammers overleven veertien dagen op een ijsschots</i>	
Op gymschoenen naar Enkhuizen	144
17 ‘Sire, gij en God alleen weten hoe hard het ons viel ons dierbare Schokland te moeten verlaten’	149
<i>De ontruiming van Schokland in 1859</i>	
Exoot bedreigt veiligheid Zuiderzee	151
Schokkers in Vollenhove	154
Ooggetuige: de krankzinnige lichtwachter	156

18 Drie Urker schedels in een koffer	159
<i>Wetenschappers op zoek naar het Nederlandse oerras in het Zuiderzeegebied</i>	
De hervormde skeletten van Schokland	164
19 Een reis langs dode steden	167
<i>De ontdekkingsreis van Henry Havard</i>	
Nieuwe wegen	168
Ooggetuige: ds. Ottho Heldring	171
Ooggetuige: Jacob van Lennep, in de zomer van 1823	176
20 Onbedorven kunst aan de dijk	179
<i>De kunstenaarskolonie rond hotel Spaander in Volendam</i>	
Hille Butter	180
Een schilder op Urk	184
21 Ook zonder oorlog kun je grondgebied aan je land toevoegen	187
<i>De droom van Cornelis Lely</i>	
De oudste inpolderingsplannen	192
22 ‘Het schip heb ik verkocht voor de pleziervaart’	197
<i>Koen Jansen, Elburger visserman</i>	
De Zuiderzeesteunwet	201
23 De laatste vloed	203
<i>De Watersnoodramp van 1916</i>	
De peetdochter van de koningin	205
Wachten op hulp die niet komt	209
24 Tonelen die kiesheidshalve niet worden beschreven	213
<i>Een Hohenzollern kroonprins in ballingschap op Wieringen</i>	

25 'Haar trots was de Afsluitdijk' 221

Grietje Bosker van Wieringen beleeft haar vijftien seconden roem

Tijdlijn 226

Verantwoording 232

Geraadpleegde literatuur 235

‘Voor je het wist stond het water tot aan de deurkruk’

Leven in dialoog met het water, een inleiding

Het begon voor mij tijdens de zomervakantie van 1976. Mijn ouders hadden besloten dicht bij huis in Nijkerk te blijven, en op een zonnige dag staken we het randmeer over. In de hardblauwe Kadett van mijn vader reden we de polder in, over wegen zo recht als een liniaal, die grote gele vlakten in tweeën sneden.

‘Koolzaad,’ wees mijn vader. ‘Dat planten ze om de drooggeval-
len zeebodem rijp te maken voor landbouw.’

Even later wierpen we vanaf de Ketelbrug een blik over het water, en gingen we rechtsaf. Gele velden waren hier niet meer te zien. Er stonden bomen langs de weg, en boerderijen met rode pannendaken, waar overal dezelfde betonnen schuur naast stond.

Bij een verhoging in het landschap parkeerde mijn vader de Kadett. We spreidden een kleed uit in het gras en aten witte puntjes met kaas en gebraden gehakt, die mijn moeder in een boodschappentas meegenomen had. Even later stond mijn vader op en liep op de zwarte geteerde palen af die in een rij tegen de terp gezet waren, een restant van een oude palendijk. Hij gebaarde met zijn

vlakke hand tot boven zijn hoofd en zei: 'Tot hier moet het water gestaan hebben.'

Ik keek om me heen, zag het kale land en probeerde me een voorstelling te maken van aanrollende golven die tegen de palen uiteenspatten. En ik keek omhoog, naar het kerkje, dat eenzaam en gesloten op de hoogte stond.

'Woonden hier mensen?' vroeg ik.

'Lang geleden wel,' zei mijn vader. 'Ze moesten weg, het werd te gevaarlijk om op Schokland te wonen, en ze waren te arm.'

'Schokland...' Ik proefde het woord op mijn tong, en voor mijn geestesoog zag ik eilanders voorbijlopen, sombere mensen, hangend tegen de wind in. Ze gingen het kerkje binnen.

Later die middag wandelden we door de met wasgoed behangen straten van het oude Urk. We rondde de vuurtoren en bekeken bij het vissersmonument eerbiedig de vissersvrouw in brons. Ze keek een laatste keer achterom over de zee, of ze de kotter van haar man toch nog zag komen.

Sinds die zomer heeft het verhaal van de verdwenen zee en zijn kustbewoners me niet meer losgelaten.

Bijna een halve eeuw later sta ik met klei aan mijn schoenen op een naamloze dijk. Het is winter, de stilte hangt over het land, de pont bij Eemdijk is uit de vaart. Met moeite heb ik de uiterste punt van de Eempolder bereikt, ik kijk nu uit over het randmeer. Het ligt er leeg en vanzelfsprekend bij, alsof het er altijd al was. Op de andere oever doen de windmolens van het nieuwe land hun werk. Even verderop stroomt het water van de Eem nauwelijks merkbaar uit in het meer.

Nog niet zo heel lang geleden keek je vanaf hier uit over het drukste verkeersplein van Europa. Honderden bruine zeilen verlieten na het verstrijken van de zondag de havens van Spakenburg, Huizen en andere plaatsen, op jacht naar haring en ansjovis. Beurt-

schippers zeilden met tjalk of aak van kust naar kust en brachten passagiers en goederen naar de andere kant. Sneller dan over het water kon een mens niet reizen, zo is het eeuwenlang geweest. De fiere zeilschepen die vanuit Indië of de West rijkdom brachten, meerden in de zeventiende eeuw zo dicht mogelijk bij Amsterdam, Hoorn of Enkhuizen af. Lukte dat niet, dan werden ze bij Texel of Wieringen gelicht. Kleinere schepen brachten de goederen naar de havens van bestemming.

In de late middeleeuwen voeren langs de oostwal de koggeschepen af en aan. Ze brachten haring of graan mee uit de Oostzeelanden voor Stavoren, Hindeloopen en de Hanzesteden langs de IJssel. Van daaruit ging het verder over de handelsroutes door Midden-Europa. De vete tussen Hollanders en Friezen, die vaak uitgevochten werd op de Zuiderzee of op een van beide oevers, was toen al in zijn nadagen. Alleen Grutte Pier liet nog van zich horen.

Maar het begin van het verhaal van de Zuiderzee ligt veel eerder, op de dag dat de wind naar het noorden draaide en in de kerken kaarsen voor de overledenen werden aangestoken.

Het eiland Schokland vertelt het verhaal van de Zuiderzee in een notendop, het verhaal van afkalvend land, van verdronkenen bij de watersnood van 1825 als het water hoog tegen de kerkmuur staat, en van de ontruiming van het eiland in 1859 omdat de mogelijkheden om in eigen voedsel te voorzien te krap zijn geworden. Het verhaal van de Zuiderzee gaat ook over polderbewoners, mensen die op land wonen dat ooit op de zee gewonnen is en dat bij tijden teruggenomen lijkt te worden. De Friese journalist Hylke Speerstra schrijft in zijn boek *Oerpolder* over de boeren in polder Het Heidenschap, in het zuidwesten van Friesland. Speerstra laat de hinkende postbode Michiel tijdens zijn tochten naar afgelegen brievenbussen nadenken over het leven onder de waterspiegel van de Zuiderzee. 'Hoe dikwijls vroeg hij zich niet af waarom er mensen

wilden wonen op een stuk onland als het Heidenschap. Waarom probeerden ze blubber in vruchtbaar land te veranderen? Beseften de pioniers en hun knechten niet dat ze hier een paar meter onder de zeespiegel verbleven? Bij westerstorm rook je de zilte adem van het allesvernietigende monster buitendijks. De moordlustige zee, die bij aanlandige wind was te ruiken, soms zelfs te horen. De zee, die in staat was het resultaat van jaren ploeteren met één springvloed weg te vegen. Wie in dit lage land wilde overleven, moest opgewassen zijn tegen eeuwige vochtigheid; wie hier een bestaan wilde opbouwen, moest zwoegen zolang de dag en het lichaam het toelieten. Wilde je je niet door een stormvloed laten verrassen, dan kon je 's nachts maar beter één been buiten je bed laten hangen, zodat je gewekt werd als het water rees. Meestal werd je overrompeld en voor je het wist, stond het water tot aan de deurkruk.'

Als de Afsluitdijk eenmaal is aangelegd, klinkt het vaak: 'Nooit meer'. Nooit meer zullen watervloeden de dijken van de Eempolder, het Heidenschap en de andere polders rond de voormalige Zuiderzee teisteren. Nooit meer zal de waterwolf toeslaan in dit gebied, het beest van de zee is definitief verslagen.

Inmiddels weten we beter, en is het optimisme van toen langzaam verschoven naar een: 'Je kunt nooit weten'. Zeespiegelstijging en bodemdaling zijn niet definitief geschiedenis geworden. Alsof die stelling bewezen moest worden, is in de jaren tien van deze eeuw nog een gloednieuwe waterkering gebouwd rond Spakenburg, die de dorpskern moet beschermen bij hoogwater. Het water heeft altijd ons lot als Nederlanders bepaald, en zal dat ook altijd blijven doen.

Aanvankelijk wordt het water vooral gevreesd. Sagen en legenden vertellen over de zee, het water, de natuur die de mensheid straft. In het Oude Testament lezen we over de Leviathan als het beest van de zee, de verpersoonlijking van kwaadaardig natuurge-

weld, die alleen door God verslagen kan worden. De mens kan zich hier niet tegen verweren, kan slechts de angst bezweren door het uitvoeren van rituelen, of het aanbidden van God, van wie we in de Psalmen lezen dat hij speelt met de Leviathan. In de vroegmoderne tijd verandert dit, de mens probeert zich te verhouden tot de heersende natuur, te begrijpen hoe de waterstromen lopen, hoe vloed en eb zich ontwikkelen en op dit alles een passend antwoord te vinden. Door dijken aan te leggen en die goed te onderhouden. Door rivieren te verleggen en waterkeringen te bouwen.

Na de Reformatie klinkt het nadrukkelijker: 'Mens, waar ben je?' De mens speelt zijn eigen rol in de schepping, heeft gaven en talenten ontvangen om er zelf iets aan te doen, en niet langer lijdelijk toe te kijken.

Pas in het tijdperk van de stoommachine, als walmende schoorstenen de wieken van de windmolens vervangen, wordt de mens overmoedig en klinkt het 'nooit meer' voor het eerst. Het is mogelijk geworden meren en zeeën droog te malen, de natuur in de hand te houden, dammen door de zee te leggen. We kunnen en zullen het beest van de zee zelf temmen.

Inmiddels is het optimisme wat geluwd, we zijn tegen de keerzijden aangelopen. In ambitieuze projecten geven we de natuur weer de ruimte. We laten de Markerwadden ontstaan, bouwen een vistrap in de Afsluitdijk en geven rivieren meer ruimte. Land teruggeven aan het water, het is niet meer onbespreekbaar.

Ik draai me om. Een felle winterzon zet het oude land van de Eem-polder in lichterlaaie. In de verte rijzen de stuwwallen van het Gooi en de Utrechtse Heuvelrug op. Even naar het westen ligt een lint aan ronde waaien in het land, in het voorjaar zullen de wandelaars er weer omheen struinen. De leegte van dit land is bedrieglijk, elke waai vertelt van een dijkdoorbraak. Onder de zoden liggen nog veel meer verhalen, zoals overal langs de oude kust van de Zuider-

zee. Verhalen van een moordlustige zee en van mensen die zich daartoe proberen te verhouden. Verhalen die in ons onderbewuste aanwezig zijn, die vandaag verteld willen worden omdat ze ons kunnen helpen de stem van het water te verstaan. In dit boek heb ik er 25 verzameld en opnieuw verteld. Samen overspannen ze de 850 jaar die de Zuiderzee heeft bestaan.

‘Laat het water mij maar dreigen, laat het me grijpen naar de keel. Alleen voor ons wij watermensen, wordt het water nooit te veel,’ zingen de 3JS uit Volendam. Langs de kust van de oude Zuiderzee leeft men van het water, met het water en ondanks het water, in een eeuwigdurende dialoog, waarin verandering een levensvoorwaarde is.

850 JAAR GESCHIEDENIS VAN EEN BINNENZEE

Door de Allerheiligenvloed van 1170 ontstond de Zuiderzee. Sindsdien hebben kust- en eilandbewoners een voortdurende strijd tegen het water geleverd. Altijd dreigde er gevaar. Tegelijk leefden ze ervan, visten ze erin en voeren ze naar verre kusten om handel te drijven.

Arie Kok vertelt de geschiedenis van de Zuiderzee in 25 verhalen, waarin mensen centraal staan. Van de Hoornse visser die getuige is van de slag op de Zuiderzee in 1573 tot de vroedvrouw van Schokland, van de kunstenaarskolonie rond hotel Spaander in Volendam tot Kampen en de Hanze, van de Urker schedelroof tot het vrouwtje van Stavoren. Het boek eindigt met de droom van Cornelis Lely om de Zuiderzee in te polderen: het dichten van de Afsluitdijk in 1932.

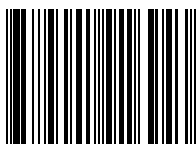

Uitgeverij Omniboek

NUR 680

www.omniboek.nl

ISBN 9789401916943

9 789401 916943